

**BARTA PÉTER, T. LITOVKINA ANNA*, HRISZTOVA-GOTTHARDT
HRISZTALINA** ÉS VARGHA KATALIN*****

ELTE BTK Francia Nyelv és Irodalom Tanszék, PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar*, PTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Iskola**, ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklór Doktori Program***

bar13846@iif.hu, litovkin@terrasoft.hu*, xpucu@freemail.hu***, antiproverb@yahoo.com***

**Vegyülés a magyar, angol, német, francia és orosz
antiproverbiumokban**

Proverbs have never been considered sacrosanct; on the contrary, they have frequently been used as satirical, ironic or humorous comments on a given situation. Wolfgang Mieder has coined the term “Antispruchwort” (anti-proverb) for such deliberate proverb innovations. The focus of this study is on one of the most popular mechanisms of variation in Hungarian, Anglo-American, German, French, and Russian anti-proverbs, i.e. mixing (or blending) of two or more proverbs. The first section deals with proverbs most commonly used for blending. In the second section we consider the most popular technique, blending of two proverbs, while in the third section we analyze the mixing of three or more proverbs. Finally, the last section demonstrates the enfolding of two or more proverbs into the structure of a syllogism, which magnifies the contradictory qualities of proverbs by pushing their received wisdom to illogical extremes.

0. Bevezetés**0.1. Proverbium és antiproverbium**

A proverbiumokat (közmondásokat és szólásokat) vélhetően soha nem tekintették szentnek és sérthetetlennek, ezért velük együtt megjelent a ferdítésük: ez utóbbi egyaránt adathozható az antikvitásban, a középkorban és a rákövetkező korszakokban is. Az antiproverbium mint műfaj tehát nem napjaink találmánya, de az utóbbi néhány évtizedben különösen gyorsan terjedt, elsősorban a tömegmédiára és az internet hatására.

Az antiproverbiumok közül a továbbiakban csak a közmondás-alapúakkal foglalkozunk; a szólásokat csupán annyiban vizsgáljuk, amennyiben közmondáshoz kapcsolódnak. Az antiproverbium a következőképp határozható meg: olyan, többnyire egymondatnyi terjedelmű frazeológiai egység, mely egy proverbium szándékos átalakításával, aktualizálásával (vagy egy közmondás-séma felhasználásával) jön létre. E jelenség megnevezése sehol nem egységes, az általunk vizsgált nyelvekben számos terminussal találkozhatunk, hiszen amilyen régi a jelenség, olyan új a tudományos vizsgálata¹.

A magyarban az *antiproverbium*² mellett az alábbi elnevezések élnek: *szokásmondás-köz hely*, *közmondás-paródia*, *közmondás tréfás ferdítése*,

elferdített közmondás, közmondás-persziflázs, kvázi-közmondás, ferdített közmondás.

Angol nyelven is több terminust használnak: *anti-proverbs, deliberate proverb innovations, alterations, parodies, transformations, variations, wisecracks, mutations, fractured proverbs.*

A németben a következőkben nevezik az antiproverbiumokat: *Antisprichwörter, verballhornte Parömien, Sprichwortparodien, verdrehte Weisheiten, „entstellte” Sprichwörter, sprichwörtliche Verfremdungen.*

A műfaj francia elnevezései nem kevésbé változatosak: *anti(-)proverbe, faux proverbe, parodie de proverbe, perverbe, proverbe déformé, proverbe dérivé, proverbe détourné, proverbe modifié, proverbe parodié, proverbe perverti, proverbe tordu, pseudo-proverbe.*

Az orosz nyelvben is több elnevezést találhatunk az utóbbi években, pl. *антипословица, трансформа, пословичная «переделка»; приколы.*

Az antiproverbium lehet hapax, de lehet nagyon gyakori előfordulású is. A jelen tanulmány erre nem tér ki³.

0.2. Antiproverbium és vegyülés

A közmondások ferdítésének alapvetően három módját különböztethetjük meg: a közmondás egyik összetevőjének cseréje (szubsztitúció, helyettesítés); kiegészítő elemek hozzáadása (bővítés, betoldás, hozzátoldás vagy kiegészítés); és szűkítés (kihagyás, elhagyás, rövidítés)⁴. Ezek mellett létezik egy olyan eljárás, amely a három előbbi kategória mindegyikébe beleillik. Ez cikkünk témája, az ún. *közmondás-összevonás vagy közmondásvegyülés*. Így határozható meg: „olyan ferdített közmondás, amely egynél több frazeológiai egységet használ fel; ezek közül legalább egy szükségszerűen közmondás vagy közmondásséma”⁵.

A parömiológiai metanyelv még nem teljesen alakult ki, ezért egyelőre nem tudni, mely elnevezés állja ki az idő próbáját:

- magyarban: összevonás, keveredés, vegyülés, szintézis vagy kontamináció,
- angolban: mixing, blending vagy contamination,
- németben: Vermischung, Vermengung vagy Kontamination,
- franciában: mélange de proverbes, proverbe-valise vagy contamination,
- oroszban: контаминация, смешение.

Lássuk most részletesebben a vegyülés fajtáit, mindegyiket néhány példával megvilágítva. Megpróbáljuk mindegyik jelenséget olyan magyar, angol (En), német (Ge), francia (Fr) és orosz (Ru) példákkal illusztrálni, ahol a ferdített és az eredeti közmondás csak a kérdéses ferdítési módban tér el. Néha azonban csak olyan példát sikerült találni, ahol egyszerre több mód kombinációja figyelhető meg. Az antiproverbiumok után minden esetben megadjuk a közmondás eredeti formáját kapcsos {} zárójelben.

A vegyülés vizsgálatában az alábbi korpuszokra támaszkodtunk:

- a magyar antiproverbiumok mintegy 7.000 szöveget tartalmazó adattára, melyet T. Litovkina Anna és Vargha Katalin közösen állítottak össze⁶,
- az angol nyelvű szövegek (kb. 6.000 fordítás) elsősorban amerikai és brit írott forrásokból származnak, és szintén megtalálhatók két nyomtatott gyűjteményben, Wolfgang Mieder és T. Litovkina Anna összeállításában⁷,
- a német nyelvű szövegek forrásai főleg Wolfgang Mieder gyűjteményei⁸, emellett Erika Gossler könyve (2005), valamint Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt által gyűjtött példák az internetről,
- a francia antiproverbiumok Barta Péter több mint 1.800 tételt tartalmazó adattárából valók, többségük lelőhelye az internet, valamint Philippe Mignaval könyve⁹,
- az orosz szövegek Harry Walter és Valerij Mokienko két antiproverbium-gyűjteményéből származnak¹⁰; többségük az internetről való.

Hely hiányában nem adjuk meg külön minden egyes antiproverbium forrását, sem pedig az internetes oldalak címét.

1. A vegyülésben leggyakrabban használt közmondások

Az eredeti közmondások közül egyeseket gyakran, másokat pedig ritkán használnak fel fordítás alapjául. Lássuk, hogy az általunk vizsgált nyelvekben melyek fordulnak elő sűrűn mint antiproverbiumok kiindulópontjai!

A magyarban sok ilyen típusú fordítás alapja például a *Meghalt Mátyás király, oda az igazság* és a *Sok lúd disznót győz* közmondások:

Meghalt Mátyás király, kis helyen is elfér. {Meghalt Mátyás király, oda az igazság; Sok jó ember kis helyen is elfér}

Meghalt Mátyás király, ne nézd a fogát. {Meghalt Mátyás király, oda az igazság; Ajándék lónak ne nézd a fogát}

Meghalt Mátyás király, úgy alussza álmát. {Meghalt Mátyás király, oda az igazság; Ki mint veti ágját, úgy alussza álmát}

A németben vegyüléssel a *Müßiggang ist aller Laster Anfang* és a *Morgenstunde hat Gold im Munde* közmondásokat fordítik gyakran:

Aller Laster Anfang ist schwer. {Müßiggang ist aller Laster Anfang; Aller Anfang ist schwer}

Manch geschechter Gaul ist aller Laster Anfang. {Einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Mal; Müßiggang ist aller Laster Anfang}

Ein schöner Rücken ist aller Laster Anfang. {Ein schöner Rücken kann auch entzücken; Müßiggang ist aller Laster Anfang}

A franciában különösen produktívnak bizonyul ebből a szempontból a következő két közmondás: *Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué, és Il ne faut pas mettre la charrue avant les bœufs*, pl.:

Il faut battre la peau de l'ours pendant qu'il est encore chaud. {Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué; Il faut battre le fer pendant qu'il est chaud}

Il ne faut pas se coucher sur la peau de l'ours avant de l'avoir tué. {Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué; Comme on fait son lit on se couche}

Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tondue. {Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué; Il faut tondre les [ses] brebis et non (pas) les écorcher}

Az oroszban például a *Баба с возу – кобыле легче* és a *Дареному коню в зубы не смотрят* közmondásokat ferdítik gyakran vegyülés útján:

Баба с возу – потехе час. {Баба с возу – кобыле легче; Делу время – потехе час}

Сделал дело – кобыле легче. {Сделал дело – гуляй смело; Баба с возу – кобыле легче}

Тише едешь – кобыле легче. {Тише едешь – дальше будешь; Баба с возу – кобыле легче}

Az angol nyelvben meglepő módon a vegyülési eljárás a többi négy nyelvhez képest jóval ritkábban fordul elő, úgyhogy nem sikerült kiemelni a legnépszerűbb közmondásokat erre a ferdítési módszerre. Nem ismerjük az angol vegyülések ritka voltának okát. Annyi azonban megjegyzendő, hogy a vegyülés körén kívül is valóban különbség tapasztalható az egyes nyelvek között a ferdítési módok (bővítés, szűkítés, csere) használatában és a ferdítés mértékében (szórend, írásjel, egy hang, több hang, egy szó, több szó, egy tagmondat stb.)¹¹.

A vizsgálat azt bizonyítja, hogy jelentős eltérés van az egyes eredeti közmondások azon képessége között, hogy összevonás alapjául szolgáljanak. Az eredeti közlés ismertsége feltétlenül a vegyülési eljárás (és általában a ferdítés) irányában hat. A vegyüléshez felhasznált proverbiumok gyakran az eredeti formájukban leggyakrabban használt proverbiumok (vagyis az adott nyelv parömiológiai minimumához tartoznak¹²). A legrövidebb (két vagy három szóból álló) közmondásokat alig használják fel, a kontaminációhoz leginkább 4-6 szóból álló proverbiumok szükségesek, habár franciában hosszabbak is gyakran előfordulnak.

2. Két proverbium összevonása

Az eddig vizsgált magyar, angol, német, francia és orosz szövegek alapján megállapítható¹³, hogy leggyakrabban **két proverbiumot** vannak össze, ezen belül is leginkább **az egyik közmondás első felét a másik második felével ötvözve** (ez nem feltétlenül egy tagmondatot jelent, hanem általában kevesebbet, de néha többet):

Addig jár a korsó a kútra, amíg a takaród ér. {Addig jár a korsó a kútra, amíg el nem törik; Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród}
Ha megdobnak kővel, betörik a fejed. {Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrrel; Szólj igazat, betörik a fejed}
Szeget fogért. {Szeget szeggel; Szemet szemért, fogat fogért}

Példák más nyelvekből:

En: A stitch in time gathers no moss. {A stitch in time saves nine; A rolling stone gathers no moss}

En: Necessity is the mother of strange bedfellows. {Necessity is the mother of invention; Politics makes strange bedfellows}

Ge: Gut Ding kommt selten allein. {Gut Ding will Weile haben; Ein Unglück kommt selten allein}

Ge: Was ich nicht weiß, währt am längsten. {Was ich nicht weiß, macht mich nicht heiß; Ehrlich währt am längsten}

Fr: La bave du crapaud n'empêche pas la caravane de passer. {La bave du crapaud n'atteint pas la blanche colombe; Les chiens aboient, la caravane passe}

Fr: Ne fais pas à autrui ce que tu peux faire le jour même. {Ne fais pas à autrui ce que tu ne voudrais pas qu'on te fît; Ne remets pas à demain ce que tu peux faire le jour même}

Ru: Сколько волка ни корми, а он все равно лоб расшибет! {Сколько волка ни корми, а он все равно в лес смотрит; Заставь дурака богу молиться, он себе лоб расшибет}

Ru: Один в поле – хуже татарина. {Один в поле не воин; Незванный гость хуже татарина}

„Ikrek”-nek nevezzük az azonos eredeti közmondásokból felépülő vegyületeket (csak a német, francia és orosz anyagban sikerült találni), pl.:

Ge: Ick sage immer: Morgenstund ist aller Laster Anfang. Du meinst wol: Müßiggang hat Jold im Mund, wat?; Laster Anfang ist die Morgenstund, wer lange pennt, wird auch gesund. és Morgenstunde ist aller Laster Anfang. {Müßiggang ist aller Laster Anfang; Morgenstunde hat Gold im Munde}

Fr: Une hirondelle ne fait pas le moine. és L'habit ne fait pas le printemps.
{L'habit ne fait pas le moine; Une hirondelle ne fait pas le printemps }

Fr: Pierre qui roule mène à Rome. és Tous les chemins n'amassent pas mousse. {Tous les chemins mènent à Rome; Pierre qui roule n'amasse pas mousse }

Ru: Дареному коню кулаками не машут. és После драки в зубы не смотрят! {После драки кулаками не машут; Дареному коню в зубы не смотрят }

Ru: Баба с возу – дальше будешь. és Тише едешь – кобыле легче. {Тише едешь – дальше будешь; Баба с возу – кобыле легче }

Az összevont két közmondás olykor **azonos struktúrával** rendelkezik, illetve bizonyos **közös komponensekkel** is. Lássunk részletesebben a *Kutyából nem lesz vaskarika* ferdítést. Ez akár háromféleképpen is elemezhető:

– egyetlen szó cseréje:

– ebben a közmondásban: *Fából nem lesz vaskarika* (*fából* helyett *kutyából*),

– ebben a közmondásban: *Kutyából nem lesz szalonna* (*szalonna* helyett *vaskarika*),

– összevonás: *Fából nem lesz vaskarika* és *Kutyából nem lesz szalonna*; az összevonást megkönnyíti, hogy a közmondások ugyanazt a mondatszerkezetet használják: „X-ből nem lesz Y”.

A három magyarázat közül talán ez utóbbi a leghelyénvalóbb, hiszen mindkét eredeti közmondás azonos súllyal, azonos számú lexikai elemmel van jelen az antiproverbiumban, nem lehet egyiket sem kizárni az eredeztetésből.

A *Jön még kutyára szalonna* közmondásvegyülésben a közös komponens (*kutya*) elősegíti az összevonást (*Jön még kutyára dér*; *Kutyából nem lesz szalonna*). Hasonló a helyzet a következő orosz közmondásferdítésnél is: *Большому кораблю рот радуется* {*Большому куску рот радуется*; *Большому кораблю – большое плавание*}. Az eredeti közlések közös vonása lehet tehát a mondatszerkezet, más szintaktikai vonás (tagadás, általános alany) és gyakran a lexikai elemek.

Az alábbi közmondásvegyülések mindegyikében van egy közös szava a két eredetinek:

Ajándék lónak túros a háta. {Ajándék lónak ne nézd a fogát; Közös lónak túros a háta }

Isten szeme mindent lát, mégsem ver bottal. {Isten szeme mindent lát; Isten nem ver bottal }

Ha rövid az eszed, toldd meg hosszú hajjal. {Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel; Hosszú haj, rövid ész }

Máskor egy szónál nagyobb egységből álló közös komponenssel rendelkeznek a vegyülő közmondások:

Rossz pénz nem vész el, csak átalakul. {Rossz pénz nem vész el; Az energia nem vész el, csak átalakul}

Amelyik kutya ugat, nem ugat hiába. {Amelyik kutya ugat, nem harap; A kutya nem ugat hiába}

Kutya. A beszélő pénz és a haladó karaván közt kétfelé ugató közmondai hős. {Pérez beszél, kutya ugat; A kutya ugat, a karaván halad}

Ez utóbbi elem eltér tanulmányunk összes többi antiproverbiumától, mivel épp csak utal a két eredeti közlésre, hiányos mondat és az eredeti szöveg szavait részben más szófajban, más mondatrészként veszi át.

Példák más nyelvekből, amelyekben egy vagy több szóból álló közös komponensek fellelhetők:

En: Better late than sorry. {Better late than never; Better safe than sorry}

En: If you must rise early, be sure you are a bird and not a worm. {Early to bed, early to rise, makes a man healthy, wealthy and wise; The early bird catches the worm}

Ge: Aller Laster Anfang ist schwer. {Aller Anfang ist schwer; Müßiggang ist aller Laster Anfang}

Ge: Wie man sich bettet, so schallt es heraus. {Wie man sich bettet, so schläft man; Wie man in den Wald hineinruft, so schallt es heraus}

Fr: Il ne faut pas vendre la charrue avant d'avoir tué les bœufs. {Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué; Il ne faut pas mettre la charrue avant les bœufs}

Fr: Ne fais pas à autrui ce que tu peux faire le jour même. {Ne fais pas à autrui ce que tu ne voudrais pas qu'on te fît; Ne remets pas à demain ce que tu peux faire le jour même}

Ru: Делу время – потехе деньги. {Делу время – потехе час; Время деньги}

Két közmondás első fele is kombinálható:

Aki mer, az korán kel. {Aki mer, az nyer; Aki korán kel, aranyat lel}

Jobb félni, mint aki korán kel. {Jobb félni, mint megijedni; Aki korán kel, aranyat lel}

Addig nyújtózkodj, míg nincs otthon a macska! {Addig nyújtózkodj, míg a takaród ér; Nincs otthon a macska, cincognak az egerek}

Példák más nyelvekből:

Ge: Kinder und Narre... Schön wär's. Noch schöner: In vino. {Kinder und Narren sagen die Wahrheit. In vino veritas}

Fr: Une fois n'est pas hirondelle. {Une fois n'est pas coutume; Une hirondelle ne fait pas le printemps}

Fr: Un pour tous et chacun pour soi. {Un pour tous, tous pour un; Chacun pour soi et Dieu pour tous}

Ru: Баба с возу – [и] волки сыты. {Баба с возу – кобыле легче; И волки сыты, и овцы целы}

Ru: Кончил дело – бабу с воза. {Кончил дело – гуляй смело; Баба с возу – кобыле легче}

Az érdekesség kedvéért megemlíthető, hogy máskor viszont **két proverbium második felét** keresztezik (csak a magyar és francia nyelvű antiproverbiumokban találtuk a példákat), azonban ez a típus kivételesnek tekinthető, mivel az eredeti közmondás(ok) felismeréséhez (azaz az antiproverbium „működéséhez”) sokkal hasznosabb az első, mint a második közmondásfél szerepeltetése:

Ha szolgád nincsen, olyan lesz a fogadjisten. {Magad uram, ha szolgád nincsen; Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten}

Rövid ész nagy bottal jár. {Hosszú haj, rövid ész; Kis ember nagy bottal jár}

Rövid ész, tovább élsz. {Hosszú haj, rövid ész; Lassan járj, tovább érsz}

Példák a francia nyelvből:

Fr: Les souris dansent avant de parler. {Quand le chat n'est pas là, les souris dansent; Il faut tourner sept fois sa langue dans sa bouche avant de parler}

Fr: Le printemps ne fait pas le moine. {Une hirondelle ne fait pas le printemps; L'habit ne fait pas le moine}

Olykor **egy teljes közmondás és a másiknak egy része** keveredik:

A falnak is füle van, mégis megbotlik. {A falnak is füle van; A lónak is négy lába van, mégis megbotlik}

A szerelem vakít, és nyomorba dönt. {A szerelem vakít; Az alkohol öl, butít és nyomorba dönt}

Bagoly mondja verébnek, sok lúd disznót győz. {Bagoly mondja verébnek: nagyfejű; Sok lúd disznót győz}

Példák más nyelvekből:

- En: When in doubt, mind your own business. {When in doubt, do nowt; Mind your own business}
- En: Think twice before you speak to a friend in need. {Think twice before you speak; A friend in need is a friend indeed}
- Ge: Frisch gewagt ist halb gewonnen. – Oder eben ganz zerronnen? {Frisch gewagt ist halb gewonnen; Wie gewonnen, so zerronnen}
- Ge: Der Klügere gibt nach, aber nur einer von jenen, der durch Schaden klug geworden ist. {Der Klügere gibt nach; Durch Schaden wird man klug}
- Fr: Les murs ont des oreilles pour tout le monde. {Les murs ont des oreilles; Le soleil luit [brille] pour tout le monde}
- Ru: Чем дальше в лес, тем своя рубаха ближе к телу. {Чем дальше в лес, тем больше дров; Своя рубаха ближе к телу}
- Ru: Не за то волка бьют, что сер, а за то, что за одного двух небитых дают. {Не за то волка бьют, что сер, а за то, что овцу съел; За одного битого двух небитых дают}

Más módon is szerepelhet teljes egészében az egyik közmondás és a másiknak egy része. A következő példa mindegyikében egy vagy több közös komponense is van a vegyülő közmondásoknak. Az első két példában a kontaminálódó közmondások ugyanazzal a struktúrával is rendelkeznek („Jobb X, mint Y”; „X Y-t csinál”):

- Jobb a foltos veréb, mint a rongyos túzok. {Jobb a foltos, mint a rongyos; Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok}
- Lassú kéz kezét mos. {Lassú víz partot mos; Kéz kezét mos}
- Minden csoda három napig tart, plusz egy a ráadás. {Minden csoda három napig tart; Három a magyar igazság, plusz egy a ráadás}

Példák más nyelvekből:

- En: Money doesn't grow on trees because the Bible tells us it's a root. {Money doesn't grow on trees; Money is the root of all evil}
- Ge: Aller Laster Anfang ist schwer. {Aller Anfang ist schwer; Müßiggang ist aller Laster Anfang}
- Fr: Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant d'avoir mis la charrue avant les bœufs. {Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué; Il ne faut pas mettre la charrue avant les bœufs}
- Ru: Не все коту масленица, что блестит! {Не все коту масленица; Не все то золото, что блестит}

Ru: Работа не волок, сколько волка ни корми, все в лес смотрит.
{Работа не волок, в лес не убежит; Сколько волка ни корми, все в лес
смотрит}

Még érdekesebb eset, amikor **mindkét közmondás teljes egészében** szerepel: *Pénz beszél, kutya ugat, karaván halad* {Pénz beszél, kutya ugat; Kutya ugat, karaván halad}; *Vak tyúk is talál szemet, szemért* {Vak tyúk is talál szemet; Szemet szemért}. Az egyik közmondás vége (a *kutya ugat* az első vegyülésben; illetve a *szemet* a másikban) megegyezik a másik elejével, így mindkettő teljes egészében szerepel. Más módon is szerepelhet mindkét közmondás teljes egészében egy mondatban: *Szegény ember vízzel főz, s még az ág is húzza* {Szegény ember vízzel főz; Szegény embert még az ág is húzza}. Egyéb előfordulásai ennek az eljárásnak (az első két példában a *de* és a *különben* köti össze a proverbiumokat, hangsúlyozva a bennük rejlő igazságokkal való szembeállítását):

Jó az öreg a háznál, de jóból is megárt a sok. {Jó az öreg a háznál; Jóból is megárt a sok}

Jobb a foltos, mint a rongyos, különben kibújik a szög a zsákból. {Jobb a foltos, mint a rongyos; Kibújik a szög a zsákból}

Többet ésszel, mint erővel, így közelebb, úgy hamarabb. {Többet ésszel, mint erővel; Így közelebb, úgy hamarabb}

Példák más nyelvekből:

En: An eye for an eye, a tooth for a tooth – a fair exchange is no robbery.
{An eye for an eye, a tooth for a tooth; A fair exchange is no robbery}

En: Look before you leap out of the frying pan into the fire. {Look before you leap; Out of the frying pan into the fire}

Ge: Aller guten Dinge sind drei und doppelt hält besser. {Aller guten Dinge sind drei; Doppelt hält besser}

Ge: Geld regiert nicht mehr die Welt. Der Schein trügt. {Geld regiert die Welt; Der Schein trügt}

Fr: La fortune vient en dormant, l'appétit en mangeant et ma belle mère en râlant. {La fortune vient en dormant; L'appétit vient en mangeant}

Fr: Qui dort dîne? Or, l'appétit vient en mangeant! Donc, l'insomnie fait maigrir. {Qui dort dîne; L'appétit vient en mangeant}

Ru: Собака – друг человека, а два сапога пара. {Собака – друг человек; Два сапога пара}

Olykor a közmondások egyéb frazeologizmusokkal (szólásokkal) keverednek:

Addig üsd a vasat, míg meleg, mert bottal ütheted a nyomát, ha hűlt helyét találod. {Addig üsd a vasat, míg meleg; bottal ütheti a nyomát; hűlt helyét találja}

Aki a virágot szereti, nem látja a fától az erdőt. {Aki a virágot szereti, az rossz ember nem lehet; nem látja a fától az erdőt}

Közös lónak túros a háta, nem fenékig tejfel. {Közös lónak túros a háta; nem fenékig tejfel}

Példák más nyelvekből:

En: Like father, like son: the infant who tries to get his toes into his mouth, probably has a father who is also trying to make ends meet. {Like father, like son; to make ends meet}

En: Old cows never die, they just kick the bucket. {Old soldiers never die, they just fade away; to kick the bucket}

Ge: Es ist noch kein Meister vom Himmel gefallen. Aber aus allen Wolken. {Es ist noch kein Meiser vom Himmel gefallen; aus allen Wolken fallen}

Ge: Hunde, die bellen, beißen früh ins Gras. {Hunde, die bellen, beißen nicht; ins Gras beißen}

Fr: Il ne faut pas remuer la charrue dans la plaie. {Il ne faut pas mettre la charrue avant les bœufs; remuer le couteau dans la plaie}

Fr: Qui dit A est bouche bée. {Qui dit A doit dire B; bouche bée}

Ru: Было бы колесо, а желающие вставить в него палку найдутся. {Было бы болото, а черти найдутся; вставляя палки в колеса}

Ru: Сколько веревочке ни виться, но концы приходится прятать в воду. {Сколько веревочке ни виться, а конец будет; прятать концы в воду}

3. Kettőnél több proverbium összevonása

Az előbbieken láttuk, hogy két frazeológiai egység, azaz két gondolat találkozása, ütközése alkalmas a tréfára, vagy mélyebben: a bevett vélekedés megkérdőjelezésére. A hatást fokozza, ha a persziflázs **kettőnél több proverbiumot** von össze:

Nézd meg az anyját, ha Isten is úgy akarja, ebül vész el. {Nézd meg az anyját, vedd el a lányát; Ha Isten is úgy akarja, a kapanyél is elsül; Ebül szerzett jószág ebül vész el}

Közös lónak két oldala van, mégis botlik. {Közös lónak túros a háta; Az éremnek két oldala van; A lónak négy lába van, mégis megbotlik}

Addig jár a korszó a kútra, amíg kicsi a bors, de futás. {Addig jár a korszó a kútra, amíg el nem törik; Kicsi a bors, de erős; Szégyen a futás, de hasznos}

Példák más nyelvekből:

En: Fashion: Comedy of wearers. Fit to be eyed. The original flourish of strumpets. Among businessmen, the bland leading the bland. Among the hip, gear today, gone tomorrow. Do rear ends justify the jeans? Q: What do a cheap hotel and tight jeans have in common? A: No ballroom. {The blind leading the blind; Here today, gone tomorrow; The end justifies the means}

Ge: Kriege haben kurze Beine, denn wer einmal kriegt, dem glaubt man nicht und nichts ist so fein gewonnen. {Lügen haben kurze Beine; Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht; Es ist nichts so fein gesponnen, es kommt doch ans Licht der Sonnen}

Fr: Il ne faut pas vendre l'œuf que l'on vient de voler sinon la charrue perdra la goutte d'eau qui fait déborder le bœuf qui, au pays des borgnes, est le roi qui remue le couteau dans les oreilles des murs. {Il ne faut pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué; Qui vole un œuf vole un bœuf; Il ne faut pas mettre la charrue avant les bœufs; C'est la goutte d'eau qui fait déborder le vase; Au pays des aveugles, les borgnes sont rois; remuer le couteau dans la plaie; Les murs ont des oreilles} (ez az antiproverbium anyagunk legösszetettebb darabja: hét frazeológiai egység összevonásából keletkezett)

Ru: Чья бы корова мычала, а паршивая овца борозды не испортит. {Чья бы корова мычала, а твоя бы молчала; Одна паршивая овца все стадо перепортит; Старый конь борозды не испортит}

4. Szillogizmus

Az egymást követő közmondások, szólások, szállóigék alkothatnak egyfajta **abszurd szillogizmust**. Pl:

Az idő pénz. A pénz beszél, a kutya ugat. Amelyik kutya ugat, az nem harap.

Tehát az idő nem harap. Akkor miért van vasfoga? {A pénz beszél, a kutya ugat; Amelyik kutya ugat, az nem harap; Az idő vasfoga}

Ha aki mer, az nyer, akkor aki merít az nyerít? Valamint ha új seprő jól seper, akkor új tepertő jól teper? És új túró jól túr? {Aki mer, az nyer; Új seprő jól seper}

Logika

Tétel: A jó munka nem boldogít.

Levezetés: 1. A jó munkához idő kell.

2. Az idő pénz.

3. A pénz nem boldogít.

Tehát: a jó munka nem boldogít! {A jó munkához idő kell; Az idő pénz; A pénz nem boldogít}

Példák más nyelvekből:

En: God is love;

Love is blind;

Ray Charles is God. {God is love; Love is blind}

Ge: Die gebrannten Kinder meiden heiße Eisen. Am besten alles aufs Eis legen. Unter den Erfrorenen ist der Amputierte der König. {Gebranntes Kind scheut das Feuer; Man muss das Eisen schmieden, solange es heiß ist; etwas aufs Eis legen; Unter den Blinden ist der Einäugige König}

Fr: Qui dort dîne ? Or, l'appétit vient en mangeant ! Donc, l'insomnie fait maigrir. {Qui dort dîne; L'appétit vient en mangeant}

Ru: Любовь зла – полюбишь и козла (Аксиома 1). Мы все в ответе за тех, кого приручили (Аксиома 2); Вывод. За козла ответишь. {Любовь зла – полюбишь и козла; Мы все в ответе за тех, кого приручили}

Összegzés

Tanulmányunkban megvizsgáltuk a magyar nyelvű közmondás-összevonásokat, és ezeket összehasonlítottuk az angol, német, francia és orosz nyelvű anyaggal. Szemléltettük a közmondásvegyülésben leggyakrabban használt proverbiumokat. A következő megállapításokra jutottunk:

A vegyületek nem egy egységes világkép részei, ahogy a fordítások sem, sőt maguk az eredeti közmondások sem (ezt bizonyítja számtalan, egymással ellentétes tartalmú közmondás léte).

Közmondásfordítás felfogható az intertextualitás megjelenéseképpen, hiszen az antiproverbium mindig utal egy eredeti szövegre. A közmondás-összevonást az intertextualitás minősített esetének is nevezhetnénk, hiszen egyszerre több eredeti frazeológiai egységre utal.

A vegyüléshez felhasznált közmondások sokszor az eredeti formájukban leggyakrabban használt közmondások; úgy tűnik, hogy a vegyüléshez nem a legrövidebb közmondásokat veszik alapul, talán mert azokon nincs elég „fogódzó” ahhoz, hogy a vegyülés során gyakori szűkítés esetén is felismerhető maradjon, de nem is a leghosszabbakat, hiszen a hosszú egységek kombinálása valószínűleg hosszú, tehát kevésbé megjegyezhető és kevésbé frappáns szövegeket eredményezne.

A vegyületek többsége két közmondásból épül fel, de ismerünk olyat, amelyben hét eredeti frazeológiai egység ismerhető fel. Általában az egyik közmondás első felét a másik második felével ötvözik, de néha az egyik vagy mindkét proverbium teljes egészében szerepel a persziflázsban; kivételesen (magyarban és franciában) előfordul, hogy mindkét közmondásból csak a második felet használják fel. A közmondás elsősorban közmondással kombinálódik, de vegyülhet szólással is.

A vizsgálat tehát azt igazolja, hogy a vegyülés során a közmondásnak inkább az első része marad meg (módosított vagy változatlan formában), mint a második. Ez a megállapítás egyrészt egybecseng a szűkítést alkalmazó fordításról¹⁴ és a cserét alkalmazó fordításról¹⁵ szóló tanulmányok azon eredményével, hogy a közmondások első része stabilabb része a közlésnek, mint a második; másrészt arra utal, hogy a vegyülés és általában a fordítás vizsgálata értékes eredményekkel gazdagíthatja a közmondásokkal kapcsolatos tudásunkat, ahogy a karikatúra is rávilágít az eredeti modell vonásaira.

Az általánosnak mondható tendenciák feltárása mellett különbségek is kitapinthatóak a vegyülésben a nyelvek között: a magyarban az ikervegyületek, az angolban maguk a vegyületek ritkábban fordulnak elő, mint a többi nyelvben, a francia pedig nagyobb szószámú közmondásokból indul ki a fordítás során.

Végül kitértünk arra is, hogy az egymást követő közmondások alkothatnak egyfajta abszurd szillogizmust.

Jegyzetek

1. Az angol nyelvű antiproverbiumok elferdítésének kedvelt módjairól ld. Tóthné Litovkina, 1999a, 1999b; T. Litovkina, 2004, 2005: 28-87; 2007a; T. Litovkina – Mieder, 2006: 17-26. A korábbi magyar (és néhány nem magyar) rendszerezésekről ld. Vargha 2004: 44-49; a magyar nyelvű közmondásferdítésekről ld. T. Litovkina – Vargha 2004; Vargha – T. Litovkina, 2007; a magyar nyelvű antiproverbiumok ferdítési módjairól (összevetve az angol nyelvű közmondás-persziflázásokkal) ld. T. Litovkina – Mieder, 2005: 158-176; az orosz nyelvű antiproverbiumoknál használatos ferdítési módjairól ld. T. Litovkina, 2007b; az orosz nyelvű antiproverbiumok elferdítésének szokásos módjairól (összevetve az angol nyelvű közmondás-paródiákkal) ld. T. Litovkina, 2006, 2007c; a francia nyelvű antiproverbiumok ferdítési módjairól ld. Barta, 2005, 2005-6, 2006, 2007; a német nyelvű antiproverbiumok elferdítéséhez használt módokról ld. Röhrich – Mieder, 1977: 114-118; Umurova, 2005: 101-107; az angol nyelvű antiproverbiumok elferdítésének módjairól (összevetve a német, francia, orosz és magyar nyelvű közmondás-paródiákkal) ld. T. Litovkina, *et al.*, 2007, 2008; a bolgár nyelvű antiproverbiumok ferdítési módjairól ld. Hrisztova-Gotthardt, 2006.
2. Vargha, 2004, 2005; T. Litovkina – Mieder, 2005; T. Litovkina – Vargha, 2004, 2005a, 2005b, 2006; Vargha – T. Litovkina, 2007.
3. Ld. Barta, 2005-6: 63-64.
4. Ld. Vargha, 2004; Vargha – T. Litovkina, 2007; T. Litovkina, *et al.*, 2007; Hrisztova-Gotthardt, *et al.*, 2007; Vargha, *et al.*, 2007.
5. Barta, 2003.
6. T. Litovkina Anna és Vargha Katalin adattárának egy része 2005 áprilisában látott napvilágot két kötet formájában: “Éhes diák pakkal álmodik”. *Egyetemisták közmondás-elváltoztatásai* (T. Litovkina – Vargha, 2005a) és “Viccében él a nemzet”. *Magyar közmondás-paródiák* címmel (T. Litovkina – Vargha, 2005b; újabb kiadása T. Litovkina – Vargha, 2006).
7. Mieder – Tóthné Litovkina, 1999; T. Litovkina – Mieder, 2006.
8. Mieder, 1982, 1985, 1989, 1998.
9. Mignaval, 2004.
10. Walter – Mokienko, 2001, 2005.
11. Ld. Hrisztova-Gotthardt, *et al.*, 2007; Vargha, *et al.*, 2007; T. Litovkina, *et al.*, 2007, 2008.
12. Ld. Tóthné Litovkina, 1993; T. Litovkina – Mieder, 2005: 21-65; Barta, 2007.
13. Pl. Barta, 2006; T. Litovkina, 2005; 2007b; Vargha – T. Litovkina, 2007.
14. Hrisztova-Gotthardt, *et al.*, 2007.
15. Vargha, *et al.*, 2007.

Irodalom

- Barta P.** (2003) A közmondásvegyülések helye a francia ferdített közmondásokban. Elhangzott: *Szintagmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvi Tanszék, Budapest, 2003. okt. 27-28.
- Barta P.** (1995) Kísérletek a közmondás meghatározására magyar és francia anyag alapján. *Filológiai Közöny* XLI/1. 1-27.
- Barta, P.** (2005) La place des proverbes-valises parmi les proverbes détournés du français. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, Sectio Linguistica XXVI. pp. 119-132.
- Barta, P.** (2005-6) Au pays des proverbes, les détournements sont rois – Contribution à l'étude des proverbes détournés du français. 1. rész *Paremia* 14. pp. 139-152; 2. rész *Paremia* 15. pp. 57-71.

- Barta, P.** (2006) Contamination in French Anti-Proverbs. Elhangzott: *Diszciplináris és interdiszciplináris frazeológia* nemzetközi konferencia. Pannon Egyetem Germanisztikai Intézete – Európai Frazeológiai Társaság (EUROPHRAS), Veszprém, 2006. június 9-11.
- Barta, P.** (2007) Quelques caractéristiques des proverbes-valises du français. *Acta Ethnographica Hungarica* LII/1. pp. 191-206.
- Hrisztova-Gotthardt, H.** (2006) Bulgarische Antisprichwörter – Ergebnisse einer Internetrecherche. *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* 23. pp. 191-210.
- Hrisztova-Gotthardt H., Barta P., T. Litovkina A. és Vargha K.** (2007) Antiproverbium-tanulmányok I.: A bővítés és a szűkítés mint ferdítési mód. *Modern Nyelvoktatás* XIII/1. 3-21.
- T. Litovkina, A.** (2004) Old Proverbs Never Die: Anti-Proverbs in the Language Classroom. In: Földes, Cs. (Hrsg.) *Res humanae proverbium et sententiarum: Ad honorem Wolfgangi Mieder*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 295-326.
- T. Litovkina, A.** (2005) *Old Proverbs Cannot Die: They Just Fade into ParoDY: Anglo-American Anti-Proverbs*. Habilitációs dolgozat, ELTE (kézirat).
- T. Litovkina, A.** (2006) “Ha net и суда нер”: Punning in Anglo-American and Russian Anti-Proverbs. In: Бирих, А., Т. В. Володина (szerk.) *Слово в словаре и дискурсе. Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера*, Москва: ЭЛПИС. 556-570.
- T. Litovkina, A.** (2007a) “He Who Laughs, Lasts”: The Most Common Types of Alteration in Anglo-American Anti-Proverbs. In: *Kritik und Phrase*. Wien: Praesens Verlag. 801-820. (megjelenés alatt).
- T. Litovkina, A.** (2007b) Способы трансформации традиционных русских пословиц. In: Мокиенко, В. М. (szerk.) *Фразеологические неологизмы в славянских языках*. (megjelenés alatt).
- T. Litovkina, A.** (2007c) Never Do Today What Can Be Done Tomorrow: Most Frequent Types of Alteration in Anglo-American and Russian Proverb Transformations. In: “*Phraseology in Linguistics and Other Branches of Science*” Conference on Phraseology (Strunjan, Szlovénia, 2005. szept. 12-14.). 249-269. (megjelenés alatt)
- T. Litovkina A. és Mieder W.** (2005) “A közmondást nem hiába mondják”. *Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- T. Litovkina, A. and Mieder, W.** (2006) *Old Proverbs Never Die, They Just Diversify: A Collection of Anti-Proverbs*. Burlington: The University of Vermont – Veszprém: University of Pannonia, Veszprém.
- T. Litovkina A. és Vargha K.** (2004) „Addig jár a borsó a levesbe, míg fizeted a menzát”. Közmondás-paródiák a PTE IGYFK diákjai tollából. *Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Tudományos Közleményei*. VII. 112-137.
- T. Litovkina A. és Vargha K.** (2005a) „Éhes diák pakkal álmodik”. *Egyetemisták közmondás-eltávolításai*. Budapest: magánkiadás.
- T. Litovkina A. és Vargha K.** (2005b) „Viccében él a nemzet”. *Magyar közmondás-paródiák*. Budapest: magánkiadás.
- T. Litovkina A. és Vargha K.** (2006) „Viccében él a nemzet”. *Válogatott közmondás-paródiák*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- T. Litovkina, A., Vargha, K., Barta, P. and Hrisztova-Gotthardt, H.** (2007) Most Frequent Types of Alteration in Anglo-American, German, French, Russian and Hungarian Anti-Proverbs. *Acta Ethnographica Hungarica* LII/1. pp. 47-103.
- T. Litovkina, A., Vargha, K., Barta, P. and Hrisztova-Gotthardt, H.** (2008) Punning in Anglo-American, German, French, Russian and Hungarian Anti-Proverbs. *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* 25. (megjelenés alatt).
- Mieder, W.** (1982) *Antisprichwörter*. 1. kötet. Wiesbaden: Verlag für deutsche Sprache.
- Mieder, W.** (1985) *Antisprichwörter*. 2. kötet. Wiesbaden: Gesellschaft für deutsche Sprache.
- Mieder, W.** (1989) *Antisprichwörter*. 3. kötet. Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Mieder, W.** (1998) *Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Mieder, W. and Tóthné Litovkina, A.** (1999) *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*. Burlington: The University of Vermont.
- Röhrich, L. and Mieder, W.** (1977) *Sprichwort*. Stuttgart: Metzler.

- Tótfalusi I.** (2004) *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tóthné Litovkina A.** (1993) *Felmérés a magyar közmondások ismeretére vonatkozóan és a felmérésben legismertebbeknek bizonyult közmondások elemzése*. Kandidátusi disszertáció (kézirat).
- Tóthné Litovkina, A.** (1999a) "If You Are Not Interested in Being Healthy, Wealthy and Wise – How about Early to Bed?" Sexual Proverb Transformations. In: Bernard, J., Dinda L., G. and Gloria, W. (eds.) *Semiotische Berichte mit Linguistik Interdisziplinär 23*, 1-4: *Sex and the Meaning of Life / Life and the Meaning of Sex*. 387-412.
- Tóthné Litovkina, A.** (1999b) Spare the Rod and Spoil the Child: Sexuality in Proverbs, Sayings and Idioms. *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* 16. pp. 141-165.
- Umurova, G.** (2005) *Was der Volksmund in einem Sprichwort verpackt... Moderne Aspekte des Sprichwortgebrauchs – anhand von Beispielen aus dem Internet*. Bern: Peter Lang Verlag.
- Vargha K.** (2004) *Mai magyar antiproverbiumok*. (Szakdolgozat, ELTE) Budapest.
- Vargha K.** (2005) Nincs új a net alatt. Antiproverbiumok az interneten. In: Gulyás J. és Tóth A. (szerk.) *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. (Artes Populares 22.) ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 371-388.
- Vargha K. és T. Litovkina A.** (2007) „Hallgatni Arany, beszélni Petőfi”. A magyar antiproverbiumok ferdítési módjai (formai változatok és nyelvi humor). *Magyar Nyelv*. (megjelenés alatt).
- Vargha K., T. Litovkina A., Barta P. és Hrisztova-Gotthardt H.** (2007) Antiproverbium-tanulmányok II.: A csere mint ferdítési mód. *Modern Nyelvoktatás*. (megjelenés alatt).

Nyomtatott források

- Anonymous** (1961) Perverted Proverbs. *Western Folklore* 20, 200.
- Berman, L. A.** (1997) *Proverb Wit & Wisdom: A Treasury of Proverbs, Parodies, Quips, Quotes, Clichés, Catchwords, Epigrams and Aphorisms*. Berkeley: A Perigee Book.
- Bierce, A.** (1958) *The Devil's Dictionary*. New York: Dover Publications.
- Dömötör Á.** (1989) Közmondás-paródiák. *Magyar Nyelvőr* 1, 128.
- Esar, E.** (1968) *20,000 Quips and Quotes*. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc.
- Gossler, E.** (2005) *Besser Arm dran als Bein ab. Anti-Sprichwörter und ihresgleichen*. Wien: Edition Praesens. Verlag für Literatur und Sprachwissenschaft.
- Hernádi M.** (1985) *Közhelyszótár*. Budapest: Gondolat, második, bővített kiadás.
- Mieder, W.** (editor-in-chief), Kingsbury, S. A., Harder, K. B. (eds., 1992) *A Dictionary of American Proverbs*. New York: Oxford University Press.
- Mignaval, Ph.** (2004) *Proverbes pour rire – De faux proverbes plus vrais que les vrais*. Paris: Marabout.
- Pierce, M. R.** (1993) *Home Groan: Cynical Puns and Other Wordplay*. New York: Carrol & Grab Publishers, Inc.
- Prochnow, H. V. and Prochnow, Jr. H. V.** (1983) *Quotations for All Occasions*. Wellingborough, Northamptonshire: Thorsons Publishers Limited.
- Timár Gy.** (1985) *Válogatott agyrémeim*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Tóthné Litovkina A.** (1995) A gyerekek közmondásokban való jártassága és a közmondások szerepe az általános iskolai tankönyvekben. *Gyermekvilág a régi magyar falun (Az 1993. október 15-16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai)*. Szolnok, 2. kötet, 717-743.
- [Walter] Вальтер, X., Мокиенко, В. М.** (2001) "Пословицы русского субстандарта" (*Материалы к словарю*). Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität für Slawistik, 2. verb. u. erw. Aufl.
- [Walter] Вальтер, X., Мокиенко, В. М.** (2005) *Антипословицы русского народа*. Санкт-Петербург: Нева.